

Давідоўская В.М.
АГЛЯД ФОТАДАКУМЕНТАЎ З ДАВАЕННАГА ЗБОРУ
ВІЦЕБСКАГА АБЛАСНОГА КРАЯЗНАЎЧАГА МУЗЕЯ (1924–1941 гг.)

У зборы Віцебскага абласнога краязнаўчага музея (далей ВАКМ) калекцыя «Фотадакументы» з'яўляецца адной з самых інфармацыйна насычаных. Прадметам, якія ўваходзяць у яе склад, уласцівы адначасова і вобразна-выяўленчыя якасці, і дакументальнасць; яны не толькі маюць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку, перадаючы інфармацыю зрокавым спосабам, але і ўтрымліваюць звесткі аб рэальных падзеях, фактах у жыцці людзей і грамадства, аб існаваўшых і існуючых прадметах, відах мясцовасцей, з'явах прыроды і г.д. У апошні час назіраецца павялічэнне ўвагі да фотадакументаў як з мэтай выкарыстання іх у навуковых даследаваннях, так і для

ўжывання ў экспазіцыйнай дзейнасці музея. Зразумела, перш чым выкарыстоўваць фотаздымкі ў якасці гістарычнай ці музейнай крыніцы, неабходна правесці атрыбуцыю гэтых прадметаў адпаведна патрабаванням музейнай навукі. Зыходзячы з вялікай колькасці прадметаў калекцыі «Фотадакументы» у зборы ВАКМ, з іх тэматычнай і жанравай разнастайнасці, а таксама з асаблівасцяў дзейнасці і развіцця музея ў цэлым, намі быў абраны шлях паэтапнага вывучэння фотадакументаў згодна храналагічнаму крытэрыю адпаведна паступленню іх ў музейныя фонды.

Агляд фотаздымкаў, якія ўвайшлі ў склад музейнага збору на пачатковым этапе яго стварэння і існавання (1919–1924 гг.), быў намі зроблены ў 2011 г. [4]. Як было вызначана, да 1924 г. у складзе музейнага фонду налічвалася 1070 фотаздымкаў, якія паступілі са збораў А.П. Сапунова, В.П. Федаровіча, Віцебскай вучонай архіўнай камісіі і Віцебскага царкоўна-археалагічнага старажытнасховішча. Да сённяшняга часу захавалася 59 фатаграфій.

Мэтай дадзенага даследавання з’яўляецца працяг вывучэння гісторыі фарміравання калекцыі «Фотадакументы», вызначэнне асаблівасцяў камплектавання і правядзенне атрыбуцыі прадметаў, трапіўшых у музейны збор на працягу 1924–1941 гг.

Пры выяўленні фотаздымкаў, якія паступілі ў музей за гэты час, узніклі пэўныя цяжкасці, звязаныя з адсутнасцю дакладных уліковых дакументаў адзначанага перыяду. Частка фотадакументаў выяўлена адпаведна «Кнізе паступленняў музейных экспанатаў Віцебскага аддзялення Беларускага Дзяржаўнага музею» [10]. Другая частка даваеннага збору ўстаноўлена дзякуючы захаваўшымся старым уліковым нумарам на фотаздымках, а таксама звесткам з асобных вопісаў і спісаў, якія захоўваюцца ў Дзяржаўным архіве Віцебскай вобласці (ДАВО) і навуковым архіве ВАКМ. Т.ч., на сённяшні дзень удалося выявіць 49 фатаграфій, захаваўшыхся з даваеннага збору ВАКМ і паступіўшых у перыяд з 1924 па 1941 гг.

Асноўныя накірункі камплектавання музейных прадметаў у гэты час адпавядалі нарматыўным дакументам, якія тычыліся дзейнасці музея, а таксама існуючым аддзелам экспазіцыі. У 1925 г. у музеі былі выдзелены 4 аддзелы: гісторыка-археалагічны, прамыслова-эканамічны, аддзел мастацтва, этнаграфічны. Да 1930 года аддзел мастацтва параўтвораны ў куток малюнкаў, прамыслова-эканамічны – у аддзел сучаснай прамысловасці, з’явіліся грамадска-дзяржаўны аддзел, пададзел «Стары і новы Віцебск», антырэлігійны куток [11]. Да 1937 г. была створана новая экспазіцыя, якая складалася з аддзелаў старажытнай гісторыі, сярэднявечковай гісторыі, сацыялістычнага будаўніцтва і сталінскай канстытуцыі [12].

Безумоўна, рэарганізацыя аддзелаў музея і стварэнне новых экспазіцый не магло абыйсціся без выкарыстання фотаздымкаў. Згодна справаздачам і планам работы музея, у к. 1920-х – 1930-х гг. адбывалася вывучэнне фотаздымкаў і планавалася папаўненне музейных фондаў гэтымі прадметамі. У прыватнасці, «Перспектывным планам працы Віцебскага беларускага дзяржаўнага музею на 4-гадовы адрэзак пяцігадовага плану 1928-29 – 1932-33» прадугледжвалася пашырэнне аддзелу мясцовай прамысловасці за кошт экспанатаў новых фабрык і заводаў Віцебшчыны, у т.л. фотаздымкаў, а таксама папаўненне створанага пададзелу «Стары і новы Віцебск» фатаграфіямі, «характарызуючымі камунальную гаспадарку і рост гораду ў разрэзе 5-гадовага плану» [5; с. 64].

Крыніцы папаўнення калекцыі фотаздымкаў у 1924–1941 гг. былі розныя: спецыяльна арганізаваныя выставы дасягненняў прамысловасці і сельскай гаспадаркі Віцебшчыны, паступленні ад прыватных асоб і прадстаўнікоў розных устаноў і арганізацый Віцебска і акругі.

Зыходзячы з тэматычнай разнастайнасці фатаграфій, захаваўшыхся з даваеннага збору ВАКМ, іх можна раздзяліць на некалькі груп. Сярод апошніх выдзяляецца

найперш група фотаздымкаў, якія адлюстроўваюць развіццё прамысловасці Віцебшчыны. Асноўнай крыніцай паступлення гэтых прадметаў былі выставы, якія ладзіліся пры непасрэдным удзеле музея. У траўні 1925 г. пасля выставы, арганізаванай для 1-га Акруговага з'езду саветаў Віцебшчыны, у фонды музея былі перададзены прадметы фабрычна-завадской прамысловасці Віцебскай акругі ў ліку 605 экспанатаў і 162 дыяграм [2]. 86 з іх – фатаграфіі з выявамі знешняга выгляду, розных адзяленняў і вырабаў віцебскіх прадпрыемстваў: піваварнага завода, алейнага завода, іголкавай фабрыкі, дзяржаўнай фабрыкі акулераў, а таксама здымкі Лужаснянскай сельскагаспадарчай школы і яе гаспадарства [10]. Да сённяшняга часу ні адзін здымак не захаваўся.

Пасля правядзення ў 1927 г. юбілейнай выставы, прысвечанай 10-годдзю Кастрычніцкай рэвалюцыі, у фонды музея паступілі здымкі з выявамі віцебскіх фабрык–акулярнай, абутковай, швейнай «Прафінтэрн», папяровай «Чырвоная зорка», ільнопрадзільнай «Дзвіна» – агульнай колькасцю 35 адзінак [7; 8]. Да гэтага часу захаваліся дзве фатаграфіі: «Адзін з цэхаў ільнопрадзільнай фабрыкі «Дзвіна»» (зараз ААТ «Віцебскія дываны») і «Адзяленне па вырабу цвікоў абутковай фабрыкі імя Лекерта» (зараз існуе як ААТ «Чырвоны кастрычнік»). Выявы ўнутраных памяшканняў вышэйназваных фабрык могуць быць выкарыстаны ў якасці крыніцы пры вывучэнні тэхнічнага абсталявання прадпрыемстваў лёгкай прамысловасці БССР у 1920-х гг.

У калекцыі «Фотадакументы» ВАКМ выяўлена яшчэ 8 здымкаў з даваеннага збору, якія характарызуюць развіццё прамысловасці Віцебшчыны. Два з іх былі зроблены ў цэхах завода «Чырвоны металіст» (зараз ААТ «Вістан»), адзін – у цэху скуранага завода імя Еўсцігнеева (зараз Віцебскі мехавы камбінат). На іншых здымках – агульны від ільнопрадзільнай фабрыкі ў м. Высачаны (дзейнічала да 1941 г.), ільнопрадзільнай фабрыкі «Дзвіна» у Віцебску, агульны від аднаго з будынкаў віцебскага шчацінна-шчотачнага камбіната (існаваў да 1941 г.), будаўніцтва цаглянага завода ў раёне Гутараўшчына (зараз на гэтым месцы студэнцкі гарадок акадэміі ветэрынарнай медыцыны, завод шляхам пераўтварэння існуе як ААТ «Кераміка»), працоўная арцель «Картанаж». Фатаграфіі датуюцца 1930-мі гг. Нягледзячы на тое, што адсутнічаюць дакладныя звесткі пра крыніцы іх паходжання, не ўстаноўлены імёны фатографаў, здымкі маюць дастатковую інфарматыўную насычанасць і значна пашыраюць крыніцазнаўчую базу даследаванняў, звязаных з развіццём прамысловасці Віцебшчыны.

Пэўная частка фотаздымкаў з даваеннага збору музея прысвечана грамадска-палітычнаму жыццю Віцебска. Перыяд 1920–1929 гг. прадстаўлены фатаграфіямі з выявай савецкіх святаў–1-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Віцебску ў 1918 г., дэманстрацыі ў гонар гэтай падзеі ў 1920 г. Два здымкі зроблены ў 1929 г. падчас святкавання Дня кааперацыі: фатограф Окунеў занатаваў масавы мітынг на плошчы Свабоды ў Віцебску. Гэты ж фотамайстар прысутнічаў на старце велापрабегу Віцебск–Мінск 28 ліпеня 1929 г., аб чым сведчыць здымак з выявай удзельнікаў масавага спартыўнага мерапрыемства.

На некалькіх фатаграфіях з музейнай калекцыі адлюстраваны суботнікі, якія адбыліся ў 1920-х гг. па ачыстцы двара яўрэйскай бальніцы (зараз станцыя хуткай медыцынскай дапамогі) і ў садзе імя Свердлава (зараз парк культуры і адпачынку чыгуначнікаў). У пачатку 1920-х гг. у Віцебску, як і ў іншых гарадах Беларусі, праводзіліся «тыдні працоўнага фронту», «тыдні дапамогі фронту і транспарту». Падчас аднаго з падобных мерапрыемстваў у 1920 г. быў зроблены здымак з выявай работ па разгрузцы вагонаў з дрвамі на чыгуначнай станцыі «Віцебск». Вышэйпералічаныя фатаграфіі павінны былі сведчыць аб самаахвярнай працы,

неабходнай для абароны заваёў рэвалюцыі і стварэння новага грамадства, аб адданасці ідэалам камунізму.

Занатаваныя на фотаздымках масавыя мерапрыемствы знаходзілі адбітак у газетных рэпартажах; пасля іх правядзення ладзіліся выставы, якія часта арганізавалі супрацоўнікі фатаграфічных устаноў горада. Напрыклад, з дакладной запіскі аб дзейнасці віцебскай 1-й Дзяржаўнай фатаграфіі вядома, што ў 1920 г. былі «произведены съёмки наиболее выдающихся моментов общественно-политической и военной жизни г. Витебска (съезды, конференции, отправка на фронт, демонстрации и проч.); устроены витрины для выставки произведенных снимков», а таксама выкананы здымкі, якія мелі дачыненне да рэвалюцыйнага руху і «изображающие моменты всех форм производства и строительства новой жизни в Витебской губернии» [6]. Можна меркаваць, што многія здымкі 1920-х гг. (у тым ліку тыя, што захаваліся ў музеі) былі выкананы ў 1-ай Дзяржаўнай фатаграфіі. Яна працавала ў Віцебску з 1919 г. Фатаграфаваннем розных грамадска-палітычных, культурна-масавых і іншых падзей таксама займаліся фатаграфія «Белдзяржкіно» (адкрыта ў 1924 г.) і арцель «Фототруд» (існавала ў 1930-х гг.). Здымкі гэтых устаноў таксама прысутнічаюць у музейнай калекцыі.

Яшчэ адна група захаваўшыхся фатаграфій (10 адзінак) прысвечана сельскай гаспадарцы. Здымкі былі зроблены ў калгасах Віцебскай акругі і датуюцца 1930-мі гг. Развіццё сельскай гаспадаркі было адным з важных накірункаў дзейнасці дзяржавы ў той перыяд. Хуткія тэмпы калектывізацыі, арганізацыя калгасаў і саўгасаў, дасягненні і поспехі ў іх дзейнасці не маглі застацца па-за ўвагай фатаграфістаў і па-за межамі музейнай калекцыі. На захаваўшыхся здымках – конезавод, сіласная вежа і кухня калгаса «1 мая» Старасельскага сельсавета; скотны двор аднайменнага калгаса Бараўлянскага сельсавета. Невядомы аўтар сфатаграфіраваў правядзенне інструктажу брыгадзіраў у калгасе «Бяроза» Вялікалітчанскага сельсавета, працэс даення кароў у калгасе «Страх ворагам» Старасельскага сельсавета і іншыя моманты працы і побыту калгаснікаў. На чатырох фатаграфіях маюцца штампы Віцебскага дзяржаўнага культурна-гістарычнага музея, на шасці – штамп фотастудыі «Белдзяржкіно», у якой былі зроблены здымкі (магчыма, па заказе музея).

Асобную групу складаюць здымкі з выявамі помнікаў і памятных месцаў, звязаных з архітэктурай Беларусі і ваеннымі падзеямі розных часоў на тэрыторыі нашай краіны. На фатаграфіях – помнік героям Айчыннай вайны 1812 г. у Віцебску; «французскі вал» і помнік У.І. Леніну ў Полацку; адзіночныя і брацкія могількі партызан, загінуўшых у 1918 г. у барацьбе з нямецкімі акупантамі на тэрыторыі Аршанскага і Лепельскага паветаў; помнік у мяст. Бачэйкава на брацкай магіле 22 чырвонаармейцаў, загінуўшых у баях з белалаякамі ў снежні 1919 і студзені 1920 гг.; магіла камісара зямельнага аддзела па Высачанскай воласці Віцебскага павета П.М. Наследнікава, забітага ў 1918 г. кулакамі.

На васьмі фатаграфіях маюцца анатацыі: цытуюцца надпісы, зробленыя на помніках, падаюцца звесткі пра прозвішчы загінуўшых, якія ўдалося ўстанавіць, а таксама падаюцца спасылкі на працу Ю. Віцьбіча «Памятники революции, старины и искусства, взятые на учет правительственной научной экспедицией». Вядома, што падобныя экспедыцыі былі арганізаваны ў 1939 г. у розных рэгіёнах Беларусі. Адным з членаў Віцебскай экспедыцыі быў пісьменнік, грамадскі дзеяч Юрка Віцьбіч [1]. Для апісання помнікаў даўніны і мастацтва была распрацавана спецыяльная анкета, адным з пунктаў якой значылася «Фіксацыя аб'екту (планы, замалёўкі, здымкі)» [3]. Т.ч., анатацыі на здымках з музейнай калекцыі даюць падставу меркаваць, што яны з'яўляюцца часткай фотатэкі помнікаў, якая была складзена падчас работы экспедыцыі. Многія фатаграфіі існавалі ў некалькіх экзэмплярах, і некаторыя з іх (а магчыма, і ўсе)

пасля заканчэння экспедыцыі былі перададзены ў музей. На сённяшні дзень такіх фотаздымкаў выяўлена толькі 10.

Асобна хацелася б вылучыць фатаграфію з выявай палаца ў в. Бачэйкава. Апісанне гэтага помніка архітэктуры адпаведна ўсім пунктам анкеты ўтрымліваецца ў «Матэрыялах віцебскай навуковай экспедыцыі 1939 г.», апублікаваных у часопісе «ARCHE» (№ 4 за 2009 г.). Верагодная дата здымка – 1939 г., аўтар невядомы. Ю. Віцьбіч занатаваў у «Матэрыялах» кароткую гісторыю помніка, інфармацыю аб даце яго пабудовы і месцы знаходжання, аб функцыянальным прызначэнні і асобах, звязаных з палацам, і іншыя звесткі. У анкеце адзначаецца, што «дом цікавы як маёнтак памешчыка, як архітэктурны помнік, пабудаваны ў 1769 г. у стылі ракако... Экспедыцыя прапануе захаванне яго ад запланаванай на 1940 г. перабудовы і надбудоваў», а «парк настолькі цікавы, што заслугоўвае ўвагі спецыялістаў і павінен быць абаронены ад цалкам магчымых вырубак». Таксама ў анкеце пазначана, што маюцца два фотаздымкі палаца ў Бачэйкаве [3, с. 131]. Атрымліваецца, што адзін фотаздымак зараз знаходзіцца ў музеі, другі – у царкоўным архіве храма Св. Еўфрасінні Полацкай (г. Саўт-Рывер, ЗША), дзе пасля смерці Ю. Віцьбіча ў 1975 г. захоўваецца ўвесь яго ўласны архіў, у тым ліку частка матэрыялаў віцебскай навуковай экспедыцыі 1939 г. Дарэчы, сярод гэтых дакументаў маюцца фотаздымкі і анкетныя лісты з апісаннем помнікаў і памятных месцаў, якія знаходзяцца ў Віцебску, Полацку, Смалянах, Копысі, Бешанковічах, Оршы і іншых населеных пунктах. Не даючы адзнаку Ю. Віцьбічу як асобе, хацелася б заўважыць значнасць працы, якую зрабілі члены навуковай экспедыцыі па апісанні помнікаў архітэктуры і помнікаў, звязаных з ваеннымі падзеямі, і падкрэсліць несумненна вялікую краязнаўчую каштоўнасць гэтых матэрыялаў.

Заслугоўваюць увагі здымкі з выявамі Віцебска рознага перыяду. З тых, што паступілі ў даваенны час, захавалася няшмат. Дакладна вядома, што ў 1927 г. з Віцебскага гарадскога камунальнага аддзелу ў музей былі перададзены 75 фатаграфічных здымкаў з выявамі грамадзянскіх работ па плане 1925/26 гг. [10]. На жаль, гэтыя здымкі не захаваліся, адсутнічае нават іх апісанне. Дастатковай інфарматыўнасцю і экспрэсіўнасцю валодаюць фатаграфіі «Вароты яўрэйскіх могілак у 2-ой частцы Віцебска» (1920-я гг.), «Нікольская набярэжная» (1920-я гг.), «Паводка ў Віцебску» (1929 г.). Асобнае месца займае здымак «Панарама левага берага Зах. Дзвіны». Зроблены невядомым аўтарам у 1860-х гг. (да 1868 г.), ён з'яўляецца адным з самых ранніх з выявай Віцебска. Фатаграфія ўтрымлівае інфармацыю адразу пра некалькі культурных пабудов розных канфесій, змешчаных на невялікай прасторы, а таксама пра забудову 2-ой часткі Віцебска. На здымку выразна бачны фарны касцёл XVIII ст., Дабравешчанская царква XII ст., пачатак вул. Замкавай, касцёл Св. Міхаіла (дамініканскі касцёл) XVIII ст., Харальная сінагога XIX ст. Усе гэтыя пабудовы былі разбураны ў розныя часы, вул. Замкавая да сённяшняга часу змяніла свой напрамак. Фотаздымак – неацэнная крыніца для вывучэння горадабудаўніцтва і архітэктуры апошняй трэці XIX ст.

Трэба адзначыць, што згаданая вышэй фатаграфія паступіла ў музейны збор у 1925 г. ад старшыні секцыі светазнаўства Віцебскага акруговага таварыства краязнаўства (ВАТК) Б.М. Сямёўскага. У 1924–1932 гг. музей вельмі цесна ўзаемадзейнічаў з ВАТК, сябрамі гэтай арганізацыі былі супрацоўнікі музея Я.І. Васілевіч, У.Г. Краснянскі, В.В. Дабравольскі, А.Р. Брадоўскі і інш. Адною з агульных спраў ВАТК і музея было захаванне віцебскай царквы Св. Тройцы на Пескаватыку. На жаль, будынак выратаваць не ўдалося – у 1928 г. ён быў разабраны. У музей былі перададзены прадметы рэлігійнага культу, якія знаходзіліся ў царкве, а таксама два здымкі з выявай руін храма, зробленыя падчас яго агляду камісіяй пасля

абвалу (не захаваліся). На сённяшні дзень у зборы музея маецца фатаграфія з выявай царквы Св. Троіцы, якая датуецца 1920–1927 гг. Яна паступіла ў 1929 г. ад старшыні Полацкага акруговага таварыства краязнаўства С. Мясешкі, аб чым сведчыць даравальны надпіс на адваротным баку здымка. Тут жа змешчана прозвішча фатографа – А. Жудро. На здымку – частка інтэр’еру храма (левы бок) з выразна бачнымі дэталямі ўнутранага ўбранства, з фрагментам іканастаса.

Такім чынам, з даваеннага збору музея да сённяшняга часу захавалася 108 фатаграфій, у тым ліку 49 – якія паступілі з 1924 па 1941 гг. Невялікая колькасць гэтых музейных прадметаў кампенсуецца ўласцівымі ім экспрэсіўнасцю і эмацыянальнасцю. Тэматычная рознабаковасць і інфармацыйная насычанасць дазваляюць выкарыстоўваць іх пры вывучэнні развіцця прамысловасці і сельскай гаспадаркі Віцебшчыны, асаблівасцяў грамадска-палітычнага жыцця, архітэктуры і горадабудаўніцтва Віцебска. Фотадакументы нароўні з іншымі крыніцамі ўдзельнічаюць у пашырэнні крыніцознаўчай базы, вывучэнне іх дае больш магчымасцяў для выкарыстання ў навуковых даследаваннях і экспазіцыйнай дзейнасці музея.

1. Беларуская энцыклапедыя: У 18 т. Т. 4: Варанецкі – Гальфстрым / рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мн.: БелЭн, 1997. – С. 237.
2. Васілевіч, Я. Віцебскі Дзяржаўны культурна-гістарычны музей / Я. Васілевіч // Віцебшчына: неперыядычны зборнік Віц. Акруговага Тав-ва Краязнаўства. Том II. – Віцебск, 1928. – С. 197–203.
3. Віцьбіч, Ю. Нататкі краязнаўца / Ю. Віцьбіч // Arche. – 2009. – № 4. – С. 81–134.
4. Давидовская, О.Н. Пути формирования коллекции фотодокументов Витебского областного краеведческого музея (1919–1924) / О.Н. Давидовская // Актуальные проблемы краеведства айчыннай гісторыі : матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 450-годдзю віцебскага гарадскога права і 100-годдзю выдання першай кнігі зборніка «Полоцко-Витебская старина», Віцебск, 6-7 кастрычніка 2011 г. / Віц. дзярж. ун-т; рэдкал.: А.М. Дулаў (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА «ВДУ імя П.М. Машэрава», 2011. – С. 291–295.
5. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ). – Ф. 1947. – Воп. 1. – Спр. 24.
6. ДАВВ. – Ф. 2268. – Воп. 3.
7. Навуковы архіў Віцебскага абласнога краязнаўчага музея (ВАКМ). – Ф. 11. – Спр. 9.
8. Навуковы архіў ВАКМ. – Ф. 11. – Спр. 11.
9. Навуковы архіў ВАКМ. – Ф. 11. – Спр. 12.
10. Навуковы архіў ВАКМ. – Ф. 17. – Спр. 2.
11. Навуковы архіў ВАКМ. – Ф. 42. – Спр. 1.
12. Навуковы архіў ВАКМ. – Ф. 938. – Спр. 1.